

Herverdeling door pensioenregelingen: een integrale analyse van de AOW en de aanvullende pensioenen

Jan Bonenkamp en Harry ter Rele

Dit artikel brengt de herverdeling in kaart die het stelsel van AOW en aanvullende pensioenen met zich meebrengt. Het gaat daarbij om de herverdeling tussen hoog- en laagopgeleiden, en tussen mannen en vrouwen. Voor deze groepen wordt berekend hoe groot het netto profijt van de regelingen over de levensloop is door het saldo te bepalen van ontvangen uitkeringen en betaalde bijdragen. De uitkomsten laten zien dat de regelingen gezamenlijk een sterk nivellerende uitwerking hebben: er is sprake van een forse overdracht van hoog- naar laagopgeleiden en van mannen naar vrouwen. Oorzaak hiervan is vooral dat bij de AOW de bijdragen inkomensafhankelijk zijn, terwijl de uitkeringen dit niet zijn. Een verhoging van de pensioenleeftijd maakt het nivellerende effect van de regelingen kleiner.

1 Inleiding

Herverdeling wordt algemeen gezien als een belangrijk kenmerk van collectieve pensioenstelsels, vooral als het gaat om de eerste pensioenpijler (Wereldbank 1994). Pensioenregelingen in de eerste pijler worden veelal op omslagbasis gefinancierd en herverdelen dus inkomen van werkenden naar gepensioneerden, oorspronkelijk bedoeld om armoede te voorkomen tijdens de periode in het leven waarin werken niet meer mogelijk is. Naast herverdeling tussen generaties, herverdelen collectieve pensioenstelsels ook binnen generaties. Deze intragenerationele herverdeling is het gevolg van het feit dat op individueel niveau de betaalde pensioenpremies vaak losgekoppeld zijn van de daarvoor verkregen uitkeringsrechten. Intragenerationele herverdeling is niet het exclusieve domein van omslaggefinancierde pensioenen, maar speelt ook een rol in de kapitaalgedekte pensioenen.

Deze bijdrage kwantificeert de omvang van de intragenerationele herverdeling in de eerste pijler (AOW) en de tweede pijler (aanvullende pensioenen) van het Nederlandse pensioenstelsel.¹ We concentreren ons daarbij op de overdrachten tussen enerzijds hoog- en laagopgeleiden en anderzijds tussen mannen en vrouwen. De mate waarin Nederlandse pensioenregelingen herverdelen binnen generaties is

¹ Dit artikel is grotendeels gebaseerd op Bonenkamp et al. (2013).

wel eerder partieel onderzocht voor zowel de AOW (Ter Rele 2007) als voor de aanvullende pensioenen (Bonenkamp 2009), maar nog nooit voor beide pensioenpijlers in gezamenlijkheid. Ter Rele (2007) concludeerde dat de overheid een forse hervreiding bewerkstelligt van hoogopgeleiden, met relatief hoge inkomens, naar laagopgeleiden, en dus dat sprake is van een nivellerende uitwerking. Deze uitkomst weerspiegelt de hervreidende functie van de overheid. Bonenkamp (2009) kwam echter tot de conclusie dat de middelloonregelingen in de tweede pijler juist een denivellerende werking hebben: laagopgeleiden betalen voor de hoogopgeleiden, omdat zij gemiddeld minder lang van hun pensioen profiteren, maar gedurende hun werkzame leven wel hetzelfde percentage van het pensioengevend salaris aan premie afdragen (doorsneepremie). Omdat mag worden aangenomen dat pensioenfondsden geen hervreidende functie hebben, en zeker niet van laag- naar hoogopgeleiden, kan deze uitkomst als ongewenst, of zelfs pervers, worden beschouwd. In dit licht bezien is het interessant om na te gaan in hoeverre de onbedoelde hervreiding in de aanvullende pensioenen wordt gecompenseerd door de hervreiding in de AOW die deze basisvoorziening voor ouderen met zich meebrengt.

Een indicatie van de omvang van de hervreiding in beide pensioenregelingen gezamenlijk kan politiek relevant zijn, omdat de uitkomsten van de afzonderlijke regelingen in een bredere context worden geplaatst. Afwegingen over de gewenste vormgeving van de beide afzonderlijke regelingen zouden dan anders kunnen uitvallen. Een integraal beeld van de intragenerationele overdrachten kan beleidsmakers bovendien helpen in hun afweging over de gewenste mate van hervreiding door de pensioenregelingen (*equity*) en de mogelijke neveneffecten ervan op het arbeidsaanbod of de spaarbeslissing (*efficiency*).

Dit artikel is als volgt opgebouwd. Sectie 2 gaat in op de gebruikte rekenmethode en de belangrijkste veronderstellingen. Sectie 3 berekent vervolgens de mate van hervreiding tussen de sociaaleconomische groepen aan de hand van de verschillen in het netto profijt van de pensioenregelingen. Dit gebeurt zowel voor de regelingen apart als voor de regelingen gezamenlijk. In Sectie 4 laten we zien hoe de hervreidingseffecten veranderen als de pensioenleeftijd nog verder wordt verhoogd dan onder de huidige regelingen. Sectie 5 sluit af met de belangrijkste conclusies.

2 Rekenopzet voor de bepaling van de hervreiding

Levensloopbenadering. De berekeningen van de mate van hervreiding bij AOW en aanvullende pensioenen worden uitgevoerd met het model dat is gebruikt in Bonenkamp (2009) voor het berekenen van de hervreiding in de aanvullende pensioenen. Dit model berekent voor alle huidige en toekomstige generaties de ontwikkeling van pensioenpremies en -uitkeringen over de resterende levensloop, rekening houdend met de toekomstige ontwikkeling van de demografie zoals geraamd door het CBS. Het model is uitgebreid met de eerste pijler, zodat ook het

profijt van de AOW-uitkeringen per opleidingsgroep en geslacht kan worden berekend, rekening houdend met de groepsspecifieke overlevingskansen. Ook de lasten van de financiering van de AOW zijn gemodelleerd.

Hoewel alle huidige generaties en ook toekomstige generaties in het model vertegenwoordigd zijn, concentreren we ons in dit artikel vooral op het geboortecohort 1995. In het startjaar van de berekeningen (2011) is dit cohort zestien jaar en heeft dan nog geen verleden opgebouwd in de pensioenregelingen. Binnen dit geboortecohort maken we onderscheid naar geslacht en opleidingsniveau.² Het doel is dus om de structurele overdrachten in kaart te brengen waarmee een nieuwe toetredere geconfronteerd zal worden. Voor de classificatie van opleidingsniveaus volgen we de indeling die doorgaans wordt gehanteerd door het CBS. Deze classificatie kent vier opleidingsniveaus:

- laag: maximaal basisschool;
- laag middelbaar: voorbereidend middelbaar beroepsonderwijs (vmbo);
- hoog middelbaar: middelbaar beroepsonderwijs (mbo), hoger algemeen voortgezet onderwijs (havo), voorbereidend wetenschappelijk onderwijs (vwo);
- hoog: hoger beroepsonderwijs (hbo), wetenschappelijk onderwijs (wo).

Het model kent dus in totaal acht levenspaden, waarbij rekening wordt gehouden met de verschillen in loonniveaus, arbeidsparticipatie en sterftekansen tussen de sociaaleconomische groepen. Op basis van de geldende instituties (zoals belasting- en premietarieven, en AOW- en pensioenrechten) worden vervolgens de lasten en baten berekend die elk van de groepen gedurende het leven heeft van de beide regelingen. Hiervan wordt de contante waarde berekend, waarbij verondersteld wordt dat de reële discontovoet 3% is en de jaarlijkse productiviteitsgroei 1,5%.³ Bij de analyse van de uitkomsten staat het netto profijt van de groepen centraal, dat wil zeggen het saldo van de ontvangen uitkeringen en betaalde premies. Herverdeling door pensioenregelingen binnen een cohort wordt gedefinieerd als het verschil in netto profijt tussen groepen.

Zoals gezegd, de metingen van de herverdeling omvatten de gehele levensloop vanaf zestien jaar. De reden dat we de gehele levensloop in de analyse betrekken is dat er gedurende die levensloop grote fluctuaties zijn in het netto profijt. Men betaalt immers premie gedurende het werkzame leven en ontvangt pas later de AOW-uitkering en het aanvullende pensioen. Alleen met een levenslooppmeting kan dus een zuivere indicatie van het netto profijt worden bepaald, en de verschillen hierin tussen de groepen. Ook kan dan rekening worden gehouden met verschillen in le-

² Voor de startleeftijd van zestien jaar is gekozen omdat personen uit de laagste opleidingscategorie (maximaal basisonderwijs) rond die leeftijd beginnen te participeren op de arbeidsmarkt. We houden er rekening mee dat personen met een hoger opleidingsniveau later de arbeidsmarkt betreden.

³ Deze aannames zijn overgenomen van de EU-studies die de lange termijn houdbaarheidspositie van de overheidsfinanciën onderzoeken voor EU-landen (zie European Commission 2011). Het CPB neemt deze aannames doorgaans over, ook bij de berekening van het netto profijt van de pensioenregelingen.

vensverwachting en in het profijt van AOW- en pensioenuitkeringen die daarvan het gevolg zijn.⁴

De regelingen. De AOW-uitkeringen zijn conform de regeling uniform.⁵ De AOW-lasten bestaan uit twee delen. In de eerste plaats is dit de AOW-premie. Deze premie is beperkt tot 17,9% van het belastbare inkomen in de eerste twee belastingstapjes, waarbij de inkomsten van het AOW-fonds verkleind worden door verrekening van de heffingskortingen. Ter dekking van de uitgaven is aanvullende financiering nodig vanuit belastingmiddelen die in onze berekening proportioneel wordt omgeslagen over alle belastingbetalers naar rato van hun bruto loon-, AOW- en pensioeninkomen. Deze aanvullende financiering dekte in 2011 ongeveer 30% van de uitkeringen, maar dit aandeel zal door de vergrijzing in 2040 zijn opgelopen tot circa 60%.

Wat betreft de aanvullende pensioenen bevat het model een regeling die zoveel mogelijk lijkt op een doorsnee pensioencontract in Nederland. In deze regeling zijn voor de huidige en toekomstige generaties de pensioenuitkeringen afhankelijk van het gemiddelde inkomen dat een deelnemer gedurende zijn of haar carrière verdient (middelloonregeling).⁶ Het jaarlijkse opbouwpercentage bedraagt 2% per jaar tot 2015 en wordt daarna verlaagd naar 1,75% conform het Regeerakkoord van het kabinet Rutte II, zodat een dienstverband van 40 jaar een pensioen oplevert van 70% van het gemiddeld verdiende loon. Het rendement op de pensioenbetalingen is 5% en de pensioenfranchise is gelijk aan 12,7 duizend (dzd) euro (in 2011). De pensioenopbouw en -uitkeringen zijn voor drie kwart gekoppeld aan de loongroei (3,5%) en voor een kwart aan prijsinflatie (2%). De doorsneepremie is actuarieel fair en financiert elk jaar de nieuwe aangroei van pensioenrechten, rekening houdend met de toekomstige ontwikkeling van de levensverwachting, de pensioenrichtleeftijd en de indexatietoekenning.⁷ We houden geen rekening met onzekerheid in het model, zodat het pensioenfonds niet met dekkingstekorten of -overschotten wordt geconfronteerd. Deze vereenvoudiging is te rechtvaardigen in

⁴ Metingen van herverdeling door overheidsregelingen die (een groot deel van) de levensloop omvatten zijn naast Ter Rele (2007) voor Nederland eerder uitgevoerd door Nelissen (1998). Voor de Verenigde Staten is dit eerder gedaan door Gustman en Steinmeier (2000), Liebman (2001) en voor het Verenigd Koninkrijk en Australië door Falkingham en Harding (1996). Naast Bonenkamp (2009) zijn bij de aanvullende pensioenen metingen van herverdeling over de levensloop en tussen opleidingsgroepen eerder uitgevoerd door onder andere Nelissen (1994, 1999) en Nelissen et al. (2011).

⁵ De AOW-uitkering is uniform in de zin dat deze niet afhankelijk is van het arbeidsverleden. Wel is de uitkering afhankelijk van burgerlijke staat en verblijfsjaren in Nederland.

⁶ De huidige generaties hebben uiteraard al pensioenrechten opgebouwd in het verleden. Omdat onze analyse zich richt op een nieuwe toetredende zonder verleden in het fonds, spelen die bestaande rechten een ondergeschikte rol. Ze zijn alleen relevant voor de aanvullende financiering van de AOW-lasten die proportioneel met bruto loon- en pensioeninkomen wordt verdeeld over alle huidige generaties. De bestaande rechten zijn zodanig gekalibreerd dat de pensioenuitkeringen gelijk zijn aan die in de data (namelijk 32 mld euro in 2011).

⁷ Met de gehanteerde parameters en demografische projecties is de doorsneepremie in het startjaar 25% van het pensioengevend salaris. Over de tijd daalt de premie geleidelijk naar 18% als gevolg van de verlaagde pensioenopbouw per 2015 en de verhogingen van de pensioenrichtleeftijd.

het kader van deze studie waarin we primair geïnteresseerd zijn in de verwachte (ex-ante) herverdelingseffecten, dat wil zeggen overdrachten die optreden ongeacht de financiële situatie van het pensioenfonds.

Het tijdspad van de AOW-leeftijd en de pensioenrichtleeftijd is gebaseerd op het regeerakkoord, waarin de AOW-leeftijd geleidelijk verhoogd wordt naar 67 jaar in 2021. Dit gaat in stappen van één maand per jaar in de periode 2013-2015, drie maanden per jaar in 2016-2018 en vier maanden per jaar in 2019-2021. Na 2021 wordt de AOW-leeftijd gekoppeld aan de levensverwachting voor 65-jarigen zoals geraamd door het CBS. De aanpassingen van de AOW-leeftijd vinden plaats in stappen van drie maanden. Bij de recente CBS 2012 projectie impliceert dit dat de AOW-leeftijd in 2060, het laatste jaar van de projectie, 71 jaar en 6 maanden is. De pensioenrichtleeftijd gaat in 2014 in één keer naar 67 jaar. Daarna wordt deze ook gekoppeld aan de levensverwachting met dit verschil dat de verhoging tien jaar eerder ingaat dan die van de AOW-leeftijd en in stappen van één jaar gaat.

Door de tijdsafhankelijkheid van de regelingen, worden latere geboortecohorten geleidelijk aan geconfronteerd met hogere AOW- en pensioenrichtleeftijden. Het spilcohort in onze analyse (met geboortjaar 1995) zal volgens de huidige projecties pas op leeftijd 71 jaar en 6 maanden voor het eerst AOW ontvangen. Gebaseerd op eerdere CPB studies, nemen we aan dat een stijging van de AOW-leeftijd geen effect heeft op de groep die vóór de leeftijd van 55 jaar uittreedt. Voor de 60-plus groep geldt dat uitreden met een half jaar wordt uitgesteld als de AOW-leeftijd met één jaar wordt verhoogd en voor de groep die tussen 55 en 60 jaar uittreedt, veronderstellen we een effect gelijk aan de helft van het effect in de 60-plus groep (CPB 2008).

Inkomen en levensverwachting naar opleiding. Een belangrijke variabele is het verdiende inkomen naar geslacht en opleidingsniveau. Het inkomen bepaalt immers de afdrachten voor de financiering van de AOW, de pensioenpremies en de hoogte van het aanvullend pensioen en is daarmee, zoals hierna zal blijken, een zeer bepalende factor voor de verschillen in netto profijt.

Tabel 1 Bruto looninkomens over het leven voor de acht groepen van het geboortecohort 1995 (contante waarden in dzd euro's)

	Laag	Laag middelbaar	Hoog middelbaar	Hoog	Gemiddeld
Mannen	586	757	924	1356	988
Vrouwen	185	298	464	820	497
Aandeel in %	7	18	44	31	

Tabel 1 presenteert de contante waarde van het bruto looninkomen over het leven voor de acht groepen. Deze looninkomens zijn berekend door voor elke leeftijd het bij de betreffende groep geldende voltijds looninkomen te vermenigvuldigen met

de bijbehorende participatiegraden (in arbeidsjaren).⁸ De verschillen blijken groot. Bij de mannen is het levensinkomen van hoogopgeleiden gemiddeld ruim het dubbele van het levensinkomen van laagopgeleiden, namelijk 1356 dzd euro tegenover 586 dzd euro. Ook verdienen mannen gemiddeld ruwweg twee keer zoveel als vrouwen.

Tabel 2 Resterende levensverwachting op 20-jarige en 65-jarige leeftijd voor de acht groepen van het geboortecohort 1995

	Laag	Laag middelbaar	Hoog middelbaar	Hoog	Gemiddeld
Mannen					
20 jaar	64,8	65,9	67,1	69,6	67,4
65 jaar	23,3	23,4	24,1	26,0	24,4
Vrouwen					
20 jaar	67,2	69,1	70,7	70,9	70,2
65 jaar	24,5	25,8	27,0	26,9	26,6

Naast inkomen, is ook de levensverwachting een belangrijke determinant van de omvang van de herverdeling. Tabel 2 presenteert de resterende levensverwachtingen op 20-jarige leeftijd en op 65-jarige leeftijd naar geslacht en opleidingsniveau voor het geboortecohort 1995. Het gaat daarbij om de dynamische levensverwachting, gebaseerd op de bevolkingsprognose van het CBS voor 2012. Dit betekent dat we werken met ramingen van de sterftetekansen en dat elk cohort geconfronteerd wordt met de eigen levensverwachting. Bijvoorbeeld, voor een 20-jarige in 2011 rekenen we met de sterftetekans van een 21-jarige in 2012, met die van een 22-jarige in 2013, etc. Omdat de verschillen in de veranderingen in de sterftetekansen naar opleidingsniveau over de tijd statistisch niet significant blijken te zijn, hebben we aangenomen dat de relatieve verschillen tussen de opleidingsgroepen binnen beide geslachten gelijk blijven in de toekomst.⁹

De tabel laat zien dat de verschillen in levensverwachting zowel tussen mannen en vrouwen als tussen opleidingsgroepen fors zijn. Zo ligt de levensverwachting van vrouwen gemiddeld bijna 3 jaar hoger dan die van mannen. Verder bedraagt het verschil in de levensverwachting van hoog- en laagopgeleiden op 20-jarige leeftijd 5 jaar voor mannen en bijna 4 jaar voor vrouwen. Ook op hogere leeftijd zijn de verschillen tussen opleidingsgroepen nog steeds aanzienlijk. De resterende

⁸ De profielen zijn dus niet maatgevend voor een vergelijking tussen een voltijds laagopgeleide en een voltijds hoogopgeleide. Cijfers over voltijds lonen per jaar naar opleidingsniveau zijn afkomstig van CBS (2010) en cijfers over arbeidsparticipatie naar opleiding van CBS (2009). Zie Bonenkamp et al. (2013) voor meer toelichting.

⁹ Zie Bonenkamp et al. (2013) voor een nadere beschrijving van de berekening van deze levensverwachtingen. Voor nadere informatie over de verschillen in levensverwachting, zie bijvoorbeeld Mackenbach et al. (1997). Hoewel in Nederland de verschillen in de feitelijke levensverwachting tussen hoog- en laagopgeleiden weinig is veranderd in de afgelopen tien jaar, blijkt uit recente CBS-cijfers dat de levensverwachting zonder chronische ziektes voor de lager opgeleiden verder achterblijft vergeleken met de hoogst opgeleiden.

levensverwachting op 65 jaar van een hoogopgeleide man is nog bijna 3 jaar hoger dan die van een laagopgeleide man. Voor vrouwen is dit verschil 2,5 jaar.

Kanttekeningen. Een paar kanttekeningen bij onze analyse zijn op zijn plaats. Ten eerste beperken we ons tot de intragenerationele overdrachten in het collectieve pensioenstelsel. Herverdeling tussen sociaaleconomische groepen speelt echter ook op andere terreinen van de overheid, zoals het belastingstelsel en in de zorg. Ten tweede betreffen de berekeningen gestileerde gevallen. Per onderscheiden groep wordt een berekening uitgevoerd voor het gemiddelde van die groep waardoor de heterogeniteit in de samenleving niet volledig zichtbaar wordt. Ten derde wordt bij de herverdeling geen rekening gehouden met de huishoudelijke samenstelling waardoor de welvaartspositie van de afzonderlijke personen binnen de groepen niet goed kan zijn weergegeven. Ten vierde is bij het aanvullende pensioen uitgegaan van de doorsnee regeling in Nederland. Het Nederlandse pensioenstelsel bestaat echter uit vele verschillende pensioenfondsen die op sector- of ondernemingsniveau georganiseerd zijn. Het is goed mogelijk dat in werkelijkheid het deelnemersbestand per pensioenfonds homogener is dan de representatieve Nederlandse bevolking die ten grondslag ligt aan deze berekeningen.

Tot slot is van belang dat de AOW-premie deel uitmaakt van de totale belasting- en premieheffing, en dat de beleidsmatige aandacht vooral naar dit laatste uitgaat. In dit licht kan de hier gevolgde, institutionele, toerekening van de premie over de eerste twee schijven, gerelativeerd worden. Immers, er is binnen de schijven een uitruil mogelijk tussen AOW-premie en belastingheffing die de toerekening van de AOW-premie over inkomensgroepen sterk beïnvloedt maar die geheel neutraal is voor het stelsel van collectieve regelingen als geheel.¹⁰

3 De herverdeling door de collectieve pensioenregelingen

Intragenerationele herverdeling. Hoe groot zijn de herverdelingseffecten in de AOW en de aanvullende pensioenen? Tabel 3 presenteert voor mannen (bovenste deel) en vrouwen (onderste deel) het profijt van de uitkeringen, de lasten van de financiering en het netto profijt. De cijfers betreffen contante waarden over de levensloop. De tabel presenteert deze cijfers voor de AOW en pensioenen afzonderlijk en voor beide regelingen gecombineerd.

Het netto profijt van de regelingen gecombineerd blijkt sterk te verschillen tussen de opleidingsgroepen en geslachten. Het neemt aanzienlijk af met de opleiding.

¹⁰ Bij de toerekening van de lasten wordt hier dus deels de institutionele vormgeving gevolgd: de premie-inkomsten worden ook gezien als middelen ter dekking van de AOW-uitgaven. Een alternatief zou zijn om deze institutionele koppeling los te laten en de lastenverdeling in overeenstemming te laten zijn met die van de belasting- en premieheffing van het geheel. Om de gevoeligheid van een andere aanname te onderzoeken presenteren we in Bonenkamp et al. (2013) een variant waarin de aanvullende financiering niet proportioneel maar degressief met het inkomen wordt gefinancierd. Dit alternatief verkleint de herverdeling weliswaar iets maar leidt niet tot andere conclusies.

Bij vrouwen daalt het netto profijt van een positieve waarde van 55 dzd euro voor de laagste opleiding naar een negatieve waarde van 70 dzd euro voor de groep met de hoogste opleiding. Bij de mannen laat het netto profijt bij de laagste opleiding al een negatieve waarde van 37 dzd zien en daalt zelfs naar een negatieve waarde van 144 dzd voor de hoogste opleiding. Daarnaast is er een forse overdracht van mannen naar vrouwen. De laatste kolom laat zien dat het gemiddelde netto profijt bij mannen met 110 dzd euro sterk negatief is terwijl vrouwen per saldo een klein positief profijt van 8 dzd euro hebben. Gemiddeld is sprake van een sterk negatief netto profijt. De oorzaak hiervan zal worden behandeld later in deze paragraaf.

Tabel 3 Baten en lasten van beide regelingen over de levensloop (in dzd euro's)

	Laag	Laag middelbaar	Hoog middelbaar	Hoog	Gemiddeld
Mannen					
Uitkeringen	117	141	175	273	191
AOW	69	72	75	84	77
pensioenen	47	69	99	189	115
Financiering (-)	-154	-222	-287	-417	-301
AOW	-97	-142	-178	-231	-180
pensioenen	-57	-80	-109	-185	-121
Netto profijt	-37	-81	-112	-144	-110
AOW	-28	-71	-103	-147	-103
pensioenen	-9	-10	-10	4	-6
Vrouwen					
Uitkeringen	89	107	136	197	141
AOW	77	83	89	89	87
pensioenen	12	24	47	108	55
Financiering (-)	-34	-56	-114	-266	-133
AOW	-20	-30	-68	-164	-80
pensioenen	-13	-25	-46	-102	-53
Netto profijt	55	51	22	-70	8
AOW	56	53	21	-75	6
pensioenen	-2	-1	1	6	2

De uitsplitsing in AOW en pensioenen maakt duidelijk dat het verloop van het totale netto profijt wordt gedomineerd door de AOW. Het netto profijt van de AOW alleen varieert tussen een positieve waarde van 56 dzd euro voor laagopgeleide vrouwen en een negatieve waarde van 147 dzd voor hoogopgeleide mannen. De oorzaak hiervan is dat de verschillen in de lasten van de financiering tussen de opleidingsgroepen veel groter zijn dan de verschillen in het profijt van de uitkering. De lasten hangen sterk af van het (levens)inkomen en nemen daardoor sterk toe met de opleiding, en zijn bij mannen veel hoger dan bij vrouwen.¹¹ De verschillen in het profijt van de uitkeringen zijn kleiner. Deze zijn geheel toe te rekenen aan de verschillen in levensverwachting, waardoor ze het verschil in netto profijt tussen

¹¹ Zoals vermeld in Sectie 2 bestaan de financieringslasten van de AOW uit twee componenten. Zie voor een nadere beschouwing hiervan Bonenkamp et al. (2013).

hoog- en laagopgeleiden enigszins dempen, maar het verschil tussen mannen en vrouwen juist vergroten.¹²

Bij de aanvullende pensioenen zijn de verschillen in netto profijt veel kleiner dan bij de AOW. Het levensprofijt van de uitkeringen neemt toe met het opleidingsniveau. Dit komt enerzijds door de hogere levensverwachting van hoger opgeleiden ten opzichte van lager opgeleiden, maar anderzijds door hun hogere levensinkomen. Anders dan bij de AOW zijn bij de aanvullende pensioenen de ontvangen uitkeringen rechtstreeks gekoppeld aan het verdiende levensinkomen. De tabel laat tevens zien dat voor een gegeven opleidingsniveau het levensprofijt van uitkeringen beduidend hoger is voor mannen dan voor vrouwen: dit betekent dat de hogere levensverwachting van vrouwen volledig teniet wordt gedaan door hun overwegend lagere inkomens. Per saldo vindt er in de aanvullende pensioenen herverdeling plaats van laag- naar hoogopgeleiden. Voor mannen stijgt het netto profijt van een negatief bedrag van 9 dzd euro voor de laagste groep tot een positief bedrag van 4 dzd euro voor de hoogste groep. Voor vrouwen varieert het netto profijt van een negatieve waarde van 2 dzd euro voor de laagste groep tot een positieve waarde van 6 dzd euro voor de hoogste groep. Naast een herverdeling van laag- naar hoogopgeleiden, herverdelen de aanvullende pensioenen dus ook van mannen naar vrouwen: mannen hebben gemiddeld een negatief netto profijt van 6 dzd euro terwijl vrouwen een (klein) positief netto profijt hebben van 2 dzd euro.

De overdrachten bij de aanvullende pensioenen worden veroorzaakt door verschillen in levensverwachting in combinatie met het doorsneesysteem (uniforme premie en opbouw): de actuariële waarde van één euro pensioenopbouw is voor deelnemers met een hoge levensverwachting hoger dan voor deelnemers met een lage levensverwachting, omdat die ene euro waarschijnlijk langer uitbetaald moet worden en tegelijkertijd de daarvoor benodigde premie gemiddeld minder lang kan renderen omdat hoger opgeleiden doorgaans later de arbeidsmarkt betreden. In de premieheffing wordt daar echter geen rekening mee gehouden en betaalt elke deelnemer als percentage van de pensioengrondslag dezelfde pensioenpremie. Op deze manier wordt de pensioenopbouw van deelnemers met een hoge levensverwachting (vrouwen, hoogopgeleiden) deels gesubsidieerd door deelnemers met een lage levensverwachting (mannen, laagopgeleiden).¹³

Tabel 4 drukt de netto profijten uit als aandeel van het bruto looninkomen over de levensloop. Dit geeft een betere indruk van het belang van de regelingen voor de

¹² In Bonenkamp et al. (2013) is de gevoeligheid van de uitkomsten bepaald voor onder andere een lagere discontovoet. Een lager disconto leidt tot een hoger netto profijt voor alle groepen omdat de uitkeringen verder weg liggen in de toekomst dan de lasten en de verlaging van het disconto hierop dus een groter effect heeft. Dit speelt vooral bij de laagopgeleiden omdat hun uitkeringen relatief groot zijn ten opzichte van de lasten. De totale herverdeling wordt hierdoor vergroot en dus ook het nivellerende effect ervan.

¹³ Deze herverdeling van deelnemers met een lage naar deelnemers met een hoge levensverwachting speelt niet alleen bij de AOW en de aanvullende pensioenen. Als mensen met een laag opleidingsniveau een pensioentekort hebben en willen bijsparen in de derde pijler is dat voor hen gemiddeld gezien relatief duur omdat het gespaarde vermogen met een te lage conversiefactor in een annuïteit wordt omgezet.

betreffende groepen. De verschillen in netto profijt zijn ook dan groot. Het netto profijt van de beide regelingen gecombineerd, varieert dan bij de vrouwen van een positieve waarde van 29,6% voor de laagst opgeleide groep tot een negatieve waarde van 8,5% voor de hoogst opgeleiden. Bij de mannen zijn de verschillen kleiner. Daar varieert het netto profijt tussen negatieve waarden van 6,3% voor de laagst opgeleiden en 12,1% voor de op één na hoogst opgeleide groep. Ook zijn er verschillen tussen mannen en vrouwen. Gemiddeld hebben mannen een negatief netto profijt van 11%, terwijl vrouwen een positief netto profijt van 5,8% hebben.

Niet alleen in absolute bedragen, maar ook in procenten levensinkomen blijkt dat het verloop van het totale netto profijt wordt gedomineerd door de AOW. Het netto profijt van de AOW daalt bij de mannen van een negatieve waarde van 4,7% voor de laagst opgeleiden naar 11% voor de hoogst opgeleiden. Bij de vrouwen is deze daling nog veel scherper, van een positieve waarde van 30,5% naar een negatieve waarde van 9,2%. Dit verloop wordt vooral veroorzaakt door de uitkeringen, waarvan het belang afneemt met het stijgen van het inkomen. Dit is vooral het geval bij de vrouwen, waar het profijt van de uitkeringen bij de lage opleidingen erg hoog is door de zeer lage noemer. De financieringslasten variëren veel minder. Bij de mannen zijn ze zelfs relatief constant.

Tabel 4 Baten en lasten van regelingen over de levensloop (% bruto levensinkomen)

	Laag	Laag middelbaar	Hoog middelbaar	Hoog	Gemiddeld
Mannen					
Uitkeringen	19,9	18,6	18,9	20,1	19,3
AOW	11,8	9,5	8,2	6,2	8,1
pensioenen	8,1	9,2	10,8	13,9	11,1
Financiering (-)	-26,2	-29,4	-31,0	-30,7	-30,3
AOW	-16,6	-18,8	-19,3	-17,1	-18,4
pensioenen	-9,7	-10,6	-11,8	-13,7	-11,9
Netto profijt	-6,3	-10,7	-12,1	-10,6	-11,0
AOW	-4,7	-9,3	-11,1	-10,9	-10,2
pensioenen	-1,6	-1,4	-1,0	0,3	-0,8
Vrouwen					
Uitkeringen	47,8	35,9	29,2	24,0	30,6
AOW	41,4	27,8	19,1	10,8	20,5
pensioenen	6,5	8,1	10,1	13,1	10,2
Financiering (-)	-18,2	-18,6	-24,6	-32,5	-24,8
AOW	-10,9	-10,2	-14,7	-20,0	-14,8
pensioenen	-7,3	-8,5	-9,9	-12,4	-10,0
Netto profijt	29,6	17,3	4,6	-8,5	5,8
AOW	30,5	17,7	4,4	-9,2	5,7
pensioenen	-0,8	-0,4	0,2	0,7	0,1

Bij de aanvullende pensioenen neemt het belang van de premies (uitgedrukt als percentage levensinkomen) toe met het opleidingsniveau. Dit heeft twee oorzaken: in de eerste plaats is het voltijds loon van laagopgeleiden aan het begin van de carrière lager dan de pensioenfranchise, waardoor nog geen pensioenopbouw plaats-

vindt (en dus ook geen premies worden betaald). Daar komt bij dat, indien wel pensioen wordt opgebouwd, voor laagopgeleiden het aandeel van de pensioengrondslag (waarover premies worden betaald) in het looninkomen kleiner is dan voor hoogopgeleiden omdat de franchise relatief hoog is voor deze groep. De relatief hogere premiebetalingen werken via het systeem van pensioenopbouw ook direct door in de uitkeringen, deze stijgen ook als aandeel van het inkomen met de opleiding. Dit patroon wordt nog versterkt door de positieve samenhang tussen levensverwachting en opleiding. Het netto profijt stijgt per saldo voor mannen van een negatieve waarde van 1,6% naar een positieve waarde van 0,3%, en voor vrouwen van een negatieve waarde van 0,8% naar een positieve waarde van 0,7%.

Samenvattend kan geconcludeerd worden dat de pensioenregelingen gezamenlijk een sterk nivellerende uitwerking hebben. Tegenover het denivellerende effect van de aanvullende pensioenen staat een veel grotere uitwerking van de AOW.

Negatief netto profijt. We hebben eerder geconstateerd, bij de bespreking van Tabel 4, dat het netto profijt van de AOW overwegend negatief is. De oorzaak hiervan is gelegen in de combinatie van het gegeven dat de AOW een omslagstelsel kent en de aanname dat de discontovoet (3%) groter is dan de som van de productiviteitsgroei (1,5%) en de bevolkingsgroei (op jaarbasis ruwweg nihil). Daardoor zal de contante waarde van het saldo van de uitkeringen en de financieringslasten voor een cohort over het gehele leven gemiddeld negatief zijn. Immers, de hoogte van de AOW-uitkering groeit weliswaar, ruwweg, mee met de productiviteit en wordt daardoor groter dan de uitkering waarvoor gedurende de werkzame periode premie is betaald. Echter, de discontovoet waarmee deze toekomstige uitkering vervolgens contant wordt gemaakt, is groter dan deze groeivoet, waardoor de contante waarde van de AOW-uitkering uiteindelijk lager uitvalt dan die van de financieringslasten.¹⁴

4 Verdere verhoging van de AOW- en pensioenrichtleeftijd

Herverdelingseffecten. Het is niet ondenkbaar dat beleidsmakers in de toekomst besluiten de AOW- en pensioenrichtleeftijd nog verder te verhogen. Tabel 5 presenteert de herverdelingseffecten van een scenario waarin de AOW- en pensioenrichtleeftijd op de middellange termijn sneller omhoog gaan dan in het Regeerakkoord. We nemen aan dat tussen 2021 en 2040 aanpassingen in de AOW-leeftijd in stappen van vier maanden gaan in plaats van drie maanden. Na 2040 wordt weer teruggevallen op stappen van drie maanden. In dit versnelde pad komt de AOW-

¹⁴ Het gemiddeld negatieve netto profijt van nieuwe toetreders heeft een tegenhanger in de vorm van een gemiddeld positief netto profijt voor de eerste cohorten die een AOW-uitkering hebben genoten. Deze cohorten hebben immers tijdens hun werkzame leven geen of weinig premie hoeven af te dragen en profiteren daarom juist van de regeling. Over alle generaties gemeten is in een omslagstelsel per definitie de contante waarde van de uitkeringen gelijk aan die van de premies (afgezien van transactiekosten).

leeftijd in 2060 (het laatste projectiejaar) uiteindelijk een jaar hoger uit dan in de uitgangssituatie.

De effecten van dit scenario op het netto profijt zijn het grootst bij de AOW. De extra toename in de AOW-leeftijd leidt tot een lager profijt van de AOW-uitkeringen, dat voor alle groepen ruwweg gelijk is. Grote verschillen zijn er echter wel in de verminderde kosten van de financiering. Omdat deze kosten inkomensafhankelijk zijn, lopen ze op met de opleiding en zijn ze voor mannen hoger dan voor vrouwen. De netto profijten laten zien dat per saldo alleen hoogopgeleide mannen voordeel hebben van de extra toename in de pensioenleeftijd. Gemiddeld weegt de lagere aanvullende financieringslasten van de AOW niet op tegen het extra verlies aan uitkeringen.

Tabel 5 Effecten van additionele verhoging pensioenleeftijd bij beide pensioenregelingen (in dzd euro's)

	Laag	Laag middelbaar	Hoog middelbaar	Hoog	Gemiddeld
Mannen					
Uitkeringen	-5,8	-6,8	-7,9	-10,5	-8,2
AOW	-4,1	-4,3	-4,4	-4,5	-4,4
pensioenen	-1,7	-2,5	-3,5	-6,0	-3,9
Financiering (-)	4,0	5,3	7,0	12,1	7,9
AOW	2,2	2,7	3,5	6,0	3,9
pensioenen	1,8	2,6	3,6	6,1	4,0
Netto profijt	-1,8	-1,4	-0,8	1,6	-0,3
AOW	-1,9	-1,5	-0,9	1,6	-0,4
pensioenen	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Vrouwen					
Uitkeringen	-4,7	-5,2	-6,0	-7,8	-6,2
AOW	-4,3	-4,5	-4,5	-4,6	-4,5
pensioenen	-0,4	-0,8	-1,4	-3,2	-1,7
Financiering (-)	1,8	2,7	4,0	6,7	4,2
AOW	1,4	1,8	2,5	3,4	2,5
pensioenen	0,4	0,8	1,5	3,3	1,7
Netto profijt	-2,9	-2,6	-2,0	-1,1	-2,0
AOW	-2,9	-2,6	-2,1	-1,2	-2,0
pensioenen	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1

Bij de pensioenen dalen de uitkeringen en de premies in nagenoeg gelijke mate, waardoor het effect van de extra leeftijdsverhoging op de herverdeling tussen groepen bijna nihil is. Voor alle groepen geldt dat de absolute afname in de uitkeringen min of meer even groot is als de daling in de premies, zodat de wijziging van de regeling per saldo actuariel fair uitpakt voor de verschillende deelnemers.

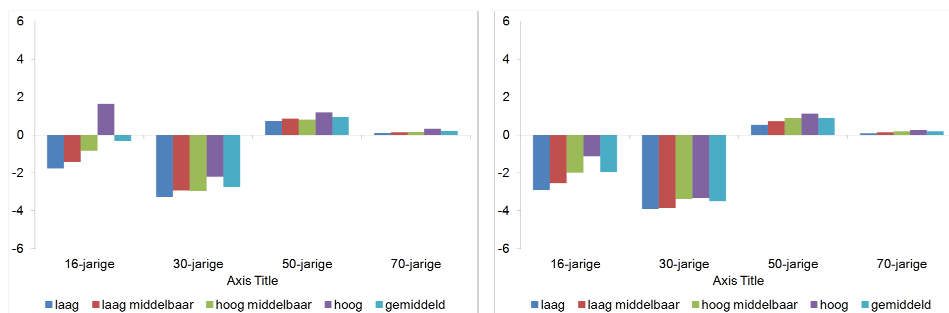
Tabel 6 drukt de effecten uit als aandeel van het levensinkomen. De effecten op het netto profijt blijken negatiever uit te pakken voor de lagere opleidingsniveaus. De uitkomsten variëren van een negatief effect van 1,8% voor de laagopgeleide vrouw tot een positief effect van 0,2% voor de hoogopgeleide man. De maatregel heeft dus een denivellerend effect.

Tabel 6 Effecten van additionele verhoging pensioenleeftijd bij beide pensioenregelingen (in % levensinkomen)

	Laag	Laag middelbaar	Hoog middelbaar	Hoog	Gemiddeld
Mannen					
Uitkeringen	-1,2	-1,1	-1,0	-1,0	-1,0
AOW	-0,8	-0,6	-0,5	-0,4	-0,5
pensioenen	-0,4	-0,4	-0,5	-0,6	-0,5
Financiering (-)	0,9	1,0	1,0	1,2	1,1
AOW	0,5	0,5	0,6	0,6	0,6
pensioenen	0,4	0,4	0,5	0,6	0,5
Netto profijt	-0,2	-0,1	0,0	0,2	0,0
AOW	-0,3	-0,1	0,0	0,2	0,0
pensioenen	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Vrouwen					
Uitkeringen	-2,9	-2,0	-1,5	-1,2	-1,6
AOW	-2,6	-1,7	-1,1	-0,7	-1,2
pensioenen	-0,3	-0,3	-0,4	-0,5	-0,4
Financiering (-)	1,1	1,0	1,0	1,1	1,1
AOW	0,8	0,7	0,6	0,6	0,7
pensioenen	0,3	0,3	0,4	0,5	0,4
Netto profijt	-1,8	-1,0	-0,5	-0,1	-0,6
AOW	-1,8	-1,0	-0,5	-0,1	-0,6
pensioenen	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0

Verschillen tussen cohorten. Bovenstaande berekeningen hebben alleen betrekking op de 16-jarigen in 2011 (met geboortjaar 1995). Hervormingen treffen echter ook de ouderen en kan ook bij deze groepen verschillend uitwerken tussen de opleidingsniveaus, en tussen mannen en vrouwen. Figuur 1 geeft hiervan een beeld door ook de effecten van de leeftijdsverhoging op het netto profijt te presenteren voor de 30-, 50- en 70-jarigen in 2011 (met respectievelijk de geboortejaren 1981, 1961 en 1941). Voor de 30-jarigen pakt de extra leeftijdsverhoging (nog) minder gunstig uit dan voor de 16-jarigen. Hun netto profijt daalt met gemiddeld 2,8 dzd euro voor de mannen en 3,5 dzd voor de vrouwen tegenover een daling van respectievelijk 0,3 dzd en 2 dzd euro bij de 16-jarigen. De reden hiervoor is dat men ten volle nadeel heeft van de kortere duur van de uitkering, terwijl de periode waarin men profiteert van de lagere financieringslasten korter is. Daarnaast wordt, door het afnemende belang van de inkomensafhankelijke financieringslasten, het verschil in netto profijt tussen hoog- en laagopgeleiden en mannen en vrouwen kleiner. De 50-plussers profiteren van de extra leeftijdsverhoging. Zij worden niet geconfronteerd met de verhoging van de pensioenleeftijd maar hebben wel voordeel van de lagere financieringslasten die naar rato van het bruto inkomen zijn verdeeld.

Figuur 1 Effect van additionele verhoging pensioenleeftijd op het netto profijt van mannen (links) en vrouwen (rechts) in dzd euro's

5 Conclusie

Dit artikel brengt de herverdeling tussen verschillende sociaaleconomische groepen door het collectieve Nederlandse pensioenstelsel in kaart, waarbij de eerste pijler (AOW) en de tweede pijler (aanvullende pensioenen) in gezamenlijkheid zijn beschouwd. De studie laat zien dat er forse overdrachten plaatsvinden in de collectieve pensioenen, met name in de AOW. De AOW-regeling herverdeelt enerzijds van hoog- naar laagopgeleiden en anderzijds van mannen naar vrouwen. Deze herverdeling wordt gedreven door verschillen in levensinkomen: hoogopgeleiden verdienen over hun leven gemiddeld meer dan laagopgeleiden en dragen daardoor meer bij aan de financiering; hetzelfde geldt voor mannen in vergelijking tot vrouwen. De regelingen zijn dus nivellerend.

Bij de aanvullende pensioenen zijn er ook overdrachten van mannen naar vrouwen maar, anders dan bij de AOW, vinden deze tussen de sociaaleconomische groepen plaats van laag- naar hoogopgeleiden. Vergeleken met de AOW zijn deze overdrachten echter zeer beperkt. Een analyse van de effecten van verdere verhoging van de AOW- en pensioenleeftijd laat zien dat de herverdeling dan wordt verkleind en dat deze maatregel dus denivellerend is.

De bevindingen uit deze studie, die duiden op een aanzienlijke herverdeling van hoog- naar laagopgeleiden, zijn relevant bij de vormgeving van de pensioenregelingen. Deze studie is de eerste die de herverdeling van beide pensioenregelingen gezamenlijk beschouwt en biedt daardoor een breder perspectief. De uitkomsten van eerdere studies zoals Bonenkamp (2009) en Nelissen et al. (2011), die alleen betrekking hadden op de aanvullende pensioenen en lieten zien dat daar sprake is van een perverse herverdeling van lage naar hoge inkomens, zouden daardoor in een ander licht kunnen komen te staan.

Auteurs

Jan Bonenkamp (e-mail: J.P.M.Bonenkamp@cpb.nl) en Harry ter Rele (e-mail: H.J.M.ter.Rele@cpb.nl) zijn werkzaam bij het Centraal Planbureau.

Literatuur

- Bonenkamp, J., 2009, Measuring lifetime redistribution in Dutch occupational pensions, *De Economist*, vol. 157: 49-77.
- Bonenkamp, J., W. Nusselder, J. Mackenbach, F. Peters en H. ter Rele, 2013, Herverdeling door pensioenregelingen, Netspar Design Paper 16.
- CBS, 2010, Gelijk loon voor gelijk werk?, Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag.
- CBS, 2009, Enquête Beroepsbevolking 2009, Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag.
- CPB, 2008, Effecten van participatiebeleid, CPB Notitie, Centraal Planbureau, Den Haag.
- European Commission, 2011, The 2012 ageing report: underlying assumptions and projection methodology, European economy 4/2011, Europese Commissie, Brussel.
- Falkingham, J. en A. Harding, 1996, Poverty alleviation versus social insurance systems: a comparison of lifetime redistribution, in: A. Harding (ed.), *Microsimulation and Public Policy*, North Holland, Amsterdam.
- Gustman, A.L. en T.L. Steinmeier, 2000, How effective is redistribution under the social Security Benefit Formula?, NBER Working Paper 7597.
- Mackenbach, J.P., A.E. Kunst, A.E. Cavelaars, F. Groenhof en J.J. Geurts, 1997, Socioeconomic inequalities in morbidity and mortality in western Europe. The EU Working Group on Socioeconomic Inequalities in Health, *Lancet*, vol. 349: 1655-59.
- Liebman, J.B., 2001, Redistribution in the current U.S. social security system, NBER Working Paper 8625.
- Nelissen, J., 1994, Towards a payable pension system; costs and redistributive impact of the current Dutch pension system and three alternatives, Vuga, Den Haag.
- Nelissen, J., 1998, Annual versus lifetime redistribution by social security, *Journal of Public Economics*, vol. 68(2): 223-49.
- Nelissen, J., 1999, Mortality differences related to socioeconomic status and the progressivity of old-age pensions and health insurance: the Netherlands, *European Journal of Population*, vol. 15: 77-97.
- Nelissen, J., H. Verbon, D. van Kampen en P. Vermaseren, 2011, Herverdelingsaspecten van het pensioenakkoord, *Economische Statistische Berichten*, vol. 96(4607), 198-201.
- Ter Rele, H., 2007, Measuring the lifetime redistribution achieved by Dutch taxation, cash transfer and non-cash benefits programs, *Review of Income and Wealth*, vol. 53: 335-362.
- Wereldbank, 1994, Averting the old age crisis: policies to protect the old and promote growth, Wereldbank, Washington D.C.